

IEDER ZIJN/HAAR CHARLIE

De extreme eeuw van Charlie Chaplin

Bolhoed af! Matthijs de Ridder componeerde een machtig boek over een complexe tijd. *De eeuw van Charlie Chaplin* voert vele Charlies ten tonele. Allemaal zijn ze in bepaalde mate bij elkaar verzonden. Allemaal hebben ze ons wel wat te vertellen over “hun eeuw”. Die eeuw noemt De Ridder zonder omhaal of ondertitel *De eeuw van Charlie Chaplin*. In een minimale interpretatie is dat gewoon de eeuw waarin ene Charles Spencer Chaplin leefde en werkte. Maximaal geïnterpreteerd is het de tijd die als geen ander door Charlie Chaplin wordt belichaamd. Weinig andere figuren zouden voor dit zo complexe tijdvak kunnen staan. Daarvoor zijn ze te specifiek of ideologisch te gekleurd. De behandelde periode valt grotendeels samen met “de eeuw van uitersten” die de Britse historicus Eric Hobsbawm muntte als “de korte twintigste eeuw” (1914-1991). Het tijdvak werd getekend door twee wereldoorlogen, de Koude Oorlog en drie politiek-economische stelsels: het kapitalisme, het fascisme en het communisme. Eén stelsel heeft het na het optrekken van het IJzeren Gordijn zo goed als wereldwijd voor het zeggen. In de – lange? – eenentwintigste eeuw van digitalisering en toenemende maatschappelijke ongelijkheid zoeken we koortsachtig naar een humanere versie van en waardige (burger)alternatieven voor het ultrakapitalisme. In 1989-1991 kwam er in Europa met het uiteenvallen van de Sovjet-Unie een einde aan het communisme en de bewogen korte twintigste eeuw, een tijd die Chaplin als geen ander op het witte doek heeft verbeeld.

Eén mens van vlees en bloed kan moeilijk voor een tijdperk staan. Een fenomeen kan dat wel. Door een haast oncontroleerbaar spel van ontdebelingen groeide Charles Spencer Chaplin, de acteur die zichzelf ging regisseren, uit tot het icoon van de moderne tijd en van de moderne mens. In eerste instantie speelde Chaplin die bovenmenselijke klus klaar dankzij het personage dat hij creëerde met een handvol attributen uit de kostuumafdeling en een ogenschijnlijk mechanische lichaamsbeheersing. Jong en oud, arm en rijk leven

Charlie Chaplin als tramp © Roy Export Co. Ltd

Eén mens van vlees en bloed kan moeilijk voor een tijdperk staan. Een fenomeen als Chaplin kan dat wel

mee met de kleine zwerver, de eeuwige buitenstaander die sociale conventies aan zijn laars lapt en er met een bewonderenswaardige flair en veerkracht altijd opnieuw wil bij horen. Charlie de alleman: spiegel en projectiescherm voor al uw angsten, zorgen en verlangens. In tweede instantie werd Charlie Chaplin een icoon van de twintigste eeuw door de filmografie waarin het flexibele personage opduikt en verschillende rollen vervult, van kleine soldaat tot dictator. De films van Chaplin reflecteren de tijd. Ze zaten de tijdgeest op de hielen: van de Eerste

Charlie de alleman: spiegel en projectiescherm voor al uw angsten, zorgen en verlangens

Wereldoorlog (*Shoulder Arms!*, 1918), de beurskrach van 1929 (*City Lights*), het taylorisme en de Great Depression (*Modern Times*, 1933-36) tot de opkomst van het fascisme (*The Great Dictator*, 1940). Op het voorplat van Eric Hobsbawm *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991* prijkt het alter ego Adenoid Hynkel uit *The Great Dictator*, Chaplins Hitler-imitatie die een dubbelganger wordt van een Joodse kapper. In de derde plaats belichaamt Chaplin de twintigste eeuw door de vele toe-eigeningen van het personage, zowel door andere artiesten (acteurs, schrijvers en allerlei avant-gardekunstenaars) als door de Charlie-imitator die we allemaal een beetje zijn. En tot slot ging de wereldberoemde man zich zelf hoe langer hoe sterker roeren op het wereldtoneel. Als gefêteerde ster schoof hij maar al te graag aan tafel met de groten der aarde. (Zo had Chaplin in 1932 een afspraak met de Japanse premier, op de dag dat die werd vermoord. Chaplin ontsprong op een haar na de dans.) In de tussentijd had het personage van de kleine zwerver zich al lang los gemaakt van zijn schepper. Tot vandaag doolt de *tramp* rond in de collectieve verbeelding.

De eeuw van Charlie Chaplin is een eivol boek. Matthijs de Ridder heeft heel wat te vertellen. Doreen is dan de kunst. De Ridder bouwt zijn episodes geduldig op, meer als romancier dan als essayist. De criticus met uitgesproken stem en scherpe pen in De Ridder houdt zich op in de coulissen. Hij speelt hooguit de rol van souffleur. De expliciete commentaarstem van de auteur zou in het koor van Charlies al vlug van het goede te veel zijn. Hier komen een meesterlijke monteur, buitengewoon goed gedocumenteerde regisseur en daarom ook erg geloofwaardige “alwetende verteller” aan het woord. De onderliggende constructie die alle draden bij elkaar houdt, toont een sterk staaltje van evenwichtskunst: de schrijver ontpopt zich als equilibrist. Met één voorprogramma, vijf aktes en een epiloog klaart De Ridder de klus en klokt af op net geen zeshonderd bladzijden.

Elk van de zes delen begint met een zwarte pagina, als de flikkerende tussentitels in een stille film. Naast de tijdsaanduiding en de titel van de episode in kwestie (de eigenlijke hoofdstuktitel) krijgt de lezer telkens ook een lapidair commentaar dat doet denken aan de hoofdstukintro's in *Berlijn Alexanderplatz* van Alfred Döblin. Al die teasers geven samen Charlies *Werdegang* weer en schetsen, beter dan de hoofdstuktitels of een korte inhoud, de spanningsboog in *De eeuw van Charlie Chaplin*. De Ridder begint met: 1910-1914. *Charlie Chaplin ontdekt de Nieuwe Wereld en ziet dat de twintigste eeuw wel eens een Amerikaanse zou kunnen zijn* en eindigt bij: 1952-1977. *Charlie Chaplin herontdekt de Nieuwe Wereld en ziet dat de twintigste eeuw nooit een Amerikaanse had mogen zijn*. De Nieuwe Wereld van onbepaalde mogelijkheden bleek niet altijd even gastvrij voor Charlie. Waren de Nieuwe Wereld en de uiteindelijke overwinning van het hyperindividualisme wel zo goed voor Chaplins eeuw?

De Ridders montagetechniek gaat nog verder. Aan de achterzijde van elke “filmpancarte” staat een citaat van Chaplin. Elke akte bestaat uit verschillende deelsequenties die gemarkeerd worden door een foto. Daarbinnen heb je nog aparte scènes, aangeduid door een tussentitel. Geregeld krijg je er, gezet in cursief, evocaties van een film voorgeschoteld die bij de akte past. Voor wie – zoals ik – niet alles van Chaplin heeft gezien, speelt De Ridder de films voor het geestesoog af. Na lectuur heb je het gevoel de verzamelde Chaplin te hebben *gebingerwatcht*. Ik maakte het goede voornemen om een dvd-box aan te schaffen of mijn Chaplin-schade in te halen in de Cinematek.

In het voorprogramma ‘Amerika!’ over de vooroorlogse periode voert De Ridder Chaplin-deacteur in medias res op, in volle actie, als is hij een personage in de roman van zijn leven. Eind september 1910. We bevinden ons op de Atlantische Oceaan. Quebec-stad is in zicht. De vaudeville-acteur Chaplin maakt de oversteek naar het beloofde land. Van Charlie-de-kleine-zwerver is nog geen sprake.

Charlie Chaplin, *Modern Times*, 1933-1936, © Wikimedia Commons

Bij het theatergezelschap Karno's Komediants vertolkt hij Archibald Binks, een dronken Brit uit de upperclass. De trans-Atlantische oversteek komt in dit voorprogramma nog twee keer terug, als drukt De Ridder op de rewind-knop. Eerst als Chaplins inspiratiebron voor *The Immigrant*, een *two-reel comedy* uit 1917 (die De Ridder ook als dusdanig in twee aparte delen/spoelen opvoert). In deze film-werkelijkheid loopt de gelukzoeker met wandelstok en bolhoed wel al vrolijk rond te midden van de chaos op het dek. Daarnaast fungeert de boottocht als een mythische rite de passage in *Charlie Chaplin's Own Story* (1916), de vroege autobiografie die Chaplin de journaliste Rose Wilder Lane in het oor fluisterde. In dit autobiografische relaas gaat het er veel vlugger aan toe dan in de trage, vaak saaiere werkelijkheid. In plaats van de tussenstop via Quebec-stad gaat het rechtstreeks naar de haven van New York City. Bij aankomst verwondert Chaplin zich over de hoogte van de buildings en de mengelmoes aan rassen. In deze "onbekende wereld waar alles mogelijk is", lijkt identiteit hem een open boek dat je zelf kunt invullen. In die Nieuwe Wereld van open kansen, moest Chaplin een nieuw personage verzinnen om de American dream te weerspiegelen. Hij modelleerde het op de tramps of hobo's, zwervende arbeiders die het beloofde land helpen op te bouwen zonder zich ergens te vestigen of zich te settelen in een gezin. Tramps vormen het levende uithangbord voor het ideaal "*life, liberty and the pursuit of happiness*" uit de *United States Declaration of Independence*.

De Ridders chaplineske versie van de eeuw van extremen laat zien hoe literair non-fictie kan zijn

Chaplin was de eerste om zijn eigen cv te herschrijven. Als geboorteplaats verkoos hij het dorp Fontainebleau op het Franse platteland boven Londen om het contrast tussen Europa en de Nieuwe Wereld aan te scherpen. Voor de eerste akte van *De eeuw van Charlie Chaplin* goed en wel van start gaat, weten we het al: Charlie is een constructie. Net als zijn personage leidt hij een eigen, bijzonder kneedbaar bestaan. De twee naamgenoten – mens en personage – lijken ook zo hard op elkaar. Voor hij er erg in heeft, verliest de acteur-regisseur als een van de eerste Hollywood-iconen de regie over zijn eigen leven. De Ridder stipt hier een paradox aan: Charlie stond weliswaar model voor een nieuw soort mondige burger, maar in de stille film die hij mee op de kaart zette, deed hij er het zwijgen toe. Het zou ook even duren vooraleer De Charlie van vlees en bloed een stem op het wereldtoneel opeiste. Anderen gingen in tussentijd in zijn naam spreken.

De bruuske ont koppeling van mens en mythe had te maken met het tijdstip waarop de *Chaplinitis* losbarstte. Het personage werd net voor de Eerste Wereldoorlog geboren, maar de loopgraven gaven pas echt een diepere betekenis aan de "misplaatstheid" en revolutionaire kracht van het karakter. De soldaten aan het front en de artistieke avant-garde omarmden hem broederlijk. Aan het Franse front

heette hij Charlot. De dichter Blaise Cendrars, die tijdens de oorlog zijn linkerarm verloor, herkende in Charlot een geestgenoot. Hij verzon dat hij samen met hem voor de oorlog een kamer in Londen deelde en dat ze samen optraden in de music hall. De Hollandse dadaïst Paul Citroen dichtte Chaplin een nieuwe vader toe: ene Adolph Zeppelin, die zoonlief als driejarige acrobaat liet optreden in een rondreizend circus. “De grootste kunstenaar van de wereld” was geboren. Tristan Tzara doopte Chaplin tot opperdadaïst. Yvan Goll noemde hem “de grootste filosoof van het moment”. Fernand Léger ont- nam Chaplin alle menselijkheid. Hij zag in Charlot een “levend object” een mechanische pop voor zijn experimentele film *Ballet mécanique* (1923-24). Constructie en destructie liggen vervaarlijk dicht bij elkaar. De Russische futuristen zagen in Chaplin het prototype van een machinemens én lieten hem één worden met een vliegtuig; de *aero* was toen ook in de Vlaamse poëzie het symbool bij uitstek van de moderne tijd. In de satirische roman *Mosterdgas* van Viktor Sjklovski zet het Europese leger de aanval in op de prille Sovjet-Unie terwijl *Charlie bij de Komsomol* (een fictieve Chaplin-film) op de wolven wordt geprojecteerd. Laat de echte Chaplin nu ontstaan: communist of vermomde kapitalist?

Charlie Chaplin, *The Kid*, 1921, © Wikimedia Commons

Ieder zijn/haar Charlie. De nazi's dichtten Chaplin een Joodse afkomst toe. In de Verenigde Staten werd hij er hoe langer hoe sterker van beschuldigd een communistenvriend te zijn. Het FBI-dossier over Charles Spencer Chaplin puilde uit, maar men kon *the case* nooit hard maken. Chaplin zwichtte onder de beeldvorming en keerde na een trip naar Europa in 1948 niet meer naar de Nieuwe Wereld terug, al had hij zijn *re-entry permit* op zak. Zo vrij bleek “het land van de vrijheid” niet te zijn. Ik ben “slechts een acteur in films, een goed geaarde clown, een populaire komiek”, riposteerde Chaplin toen hij tijdens de Eerste Wereldoorlog het verwijt kreeg van dienstweigeraar. “Ik ben een kunstenaar en ben evenmin bekend met de politieke situatie in dit land als met die in de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk of waar dan ook”, verdedigde hij zich in 1931 nadat hij een interview had gegeven aan een communistisch jongerentijdschrift in Berlijn. “*The Great Dictator* is een komedie (...). Ik heb Hitler niet willen na- apen”, spelde Chaplin de verzamelde pers op de mouw. Het is maar kunst? Het was allemaal maar om te lachen? Die vlieger ging hoe langer hoe minder op. In een eeuw van uitersten en sterren- dom doet het er trouwens niet zo gek veel toe wat die ene Charlie werkelijk denkt.

Matthijs de Ridder schreef de culturele biografie van tientallen Charlies. Zijn chaplineske versie van de eeuw van extremen laat zien hoe literair non-fictie kan zijn. In Vlaanderen schaart hij zich met dit Chaplin-boek in het rijtje van David Van Reybrouck, Geert Buelens en Mark Schaevers. Ik wens *De eeuw van Charlie Chaplin* een Engelse vertaling en trans-Atlantische verspreiding toe. Het bekt alvast als een sputterende machine: *Charlie Chaplin's Century*.

KURT DE BOODT

MATTHIJS DE RIDDER, *De eeuw van Charlie Chaplin*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2017, 512 p.